

En barockhistorikers bekännelse

Funderingar kring den barocka ekonomin

HEIKO DROSTE*

Vi förstår vår värld med hjälp av begrepp. De är uttryck för en överenskommelse om deras innehåll mellan alla som använder dem. Alla humanistiska ämnen har därför en nära relation, stundom en kärlek, till begrepp, då dessa ofta utgör enda ingången till en förfluten tid och dåtida människors livsvärld. Detta gäller i synnerhet för en textbaserad vetenskap som historia. Förståelsen av en förfluten värld är beroende av både dåtida och nutida (analytiska) begrepp. Att komma fram till nya perspektiv på de dåtida begreppen ställer därför inte bara krav på andra analytiska begrepp. Denna analys ifrågasätter i förlängningen även våra samtida begrepp och resulterar i en annan syn på historikern själv.

Detta ömsesidiga beroende begreppen emellan är centralt. Det finns inga oföränderliga begrepp. Tvärtom är deras historiska föränderlighet en förutsättning för att det överhuvudtaget ska vara meningsfullt att syssla med dem som historiker. Även i dag använder vi begrepp som har en historia som konserverar en äldre förståelse och som innehåller minnet av ett förflutet samhälle. På samma sätt var de begrepp som användes på 1600-talet och som i många fall medvetet lånades från antikens värld (både den grekisk-romerska och den kristna antiken) mer eller mindre väl anpassade till det dåtida samhället. De användes trots detta, därför att antikens renässans gav dem en normativ makt som vägde tyngre än de välkända problemen att anpassa deras betydelse till ett samhälle som inte liknade den förhärligade antiken särskilt mycket. Föreliggande essä diskuterar – utifrån två egna historiska studier som rör 1600-talet – den förvirring som kan uppstå mellan begreppens olika tidslager samt i mötet mellan historiska och nutida begreppsvärldar.

*Filosofie doktor i historia, professor i stadshistoria, Historiska institutionen, Stockholms universitet, heiko.droste@historia.su.se

Begreppshistoria som fält

Alla historiska begrepp får med tiden nya betydelser och relateras till varandra på nya sätt. För att förstå vad ett begrepp konkret betyder behöver vi följaktligen förstå dess historia samt dess avstånd till andra, besläktade begrepp. På så sätt positioneras begreppet i ett fält, där avståndet i rum och tid berättar för oss hur vi ska förstå och använda begreppet.¹ Historiker har utvecklat en egen disciplin, begreppshistoria, för att närma sig begreppen som de viktiga verktyg de är. Dess genombrott som ämne förknippas, särskilt i Tyskland, med det av Otto Brunner, Werner Conze och Reinhart Koselleck redigerade sjubandsverket *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (1972).²

De enskilda artikelförfattarna i *Geschichtliche Grundbegriffe* närmade sig begreppens historia genom att ingående undersöka deras olika nyanser och historia från antiken till nutiden. Verket utgick från att väldigt många begrepp förändrade sin innebörd på ett avgörande sätt mellan åren 1750 och 1850. Denna så kallade *Sattelzeit* markeras av övergången från ett ståndssamhälle till ett industrialiserat klassamhälle.³ Det kan därför vara svårt, kanske omöjligt för dagens humanister att överbrygga denna *Sattelzeit* och att fullt ut förstå vad ett begrepp – som i sig finns kvar – hade för en position i sitt fält för 400 år sedan.

En annan ingång till det förflutna består i att historiker använder analytiska begrepp på en förfluten tid som dåtidens människor inte kände till eller använde på andra sätt. Analytiska begrepp är viktiga för att beskriva vår relation till det förflutna, vårt avstånd och perspektiv. De är också uttryck för att vi är medvetna om att vi inte kan förklara det förflutna endast med hjälp av historiskt korrekta begrepp – i ett försök att undvika anakronismer. En tredje form av begreppsanvändning ligger i de periodiseringar som ska sammanfatta historiska epoker i efterhand. De skapades för att förklara epokenas särart. Även dessa periodiseringar markerar på så sätt vårt avstånd till denna förflutna epok. Problematiskt nog är de flesta av dessa begrepp från början uttalat pejorativa: medeltid, det förmoderna, absolutism och barock står för en kritik av en epok. De skapades ofta av humanister som uttryckligen ville markera det historiska och kulturella avståndet genom en negation. Det var ett sätt att distansera sig från epoken och från det som ansågs kännetecknande för den, det som hade övervunnits. Professionella historiker är väl medvetna om det problematiska med dessa periodiseringar, men utgår ändå från dem, därför att de beskriver inte minst institutionella positioner inom fältet historia i dag, något som har den rent praktiska funktionen att relatera till alla som använder sig av periodiseringen.

Med hjälp av dessa olika typer av begreppsanvändning trianguleras historikern inom sitt fält och i relation till sitt objekt. Det får konsekvenser för vår möjlighet att förstå en annan tid, då en annan syn på det förflutna – som skulle föranleda en annan periodisering – nödvändigtvis resulterar i en annan syn på vår egen tid, vårt vetenskapliga fält och våra kollegor. Alla avstånd förändras. I den här artikeln ska jag analysera denna triangulering och dess konsekvenser utifrån två egna studier, som behandlar Sveriges så kallade diplomater på 1600-talet och en traktat från 1654 som försvarade kungliga sekreterares *accidentier*.

Sveriges diplomater på 1600-talet

1600-talets diplomater är ett utmärkt exempel på Sveriges flerspråkiga funktionseliter. Mer än hälften av dem var tyskfödda, de flesta härstamade från de norra delarna av det Tysk-romerska riket.⁴ Tusentals brev visar hur diplomaterna utformade sitt arbete för den svenska kronan. Denna korrespondens med hovet och därmed även diskussionen om diplomaternas intressen fördes mestadels på tyska. Inte en enda utlandsfödd diplomat verkar ha känt behovet av att lära sig svenska, vilket inte orsakade några större problem i deras kommunikation med kronan och rikets elit.

Dessa diplomater hade mer än en anledning att engagera sig i den svenska kronans tjänst. Några av dem tjänade kronan medan de stannade kvar i tysktalande regioner, ofta på den plats där de föddes, utan någon avsikt att någonsin flytta till Sverige eller ens besöka landet. De nöjde sig med svenska kronans skydd och förlitade sig i övrigt på sina nätverk utomlands. Andra började krontjänsten för att så småningom migrera till Sverige i förhoppningen om att gifta sig i Sverige, få adelstitlar, förläningar och andra inkomster. Hur de än formulerade sina intressen, hade de flesta av dessa diplomater ett betydande mått av framgång. Under förutsättning att de var lutheraner var de välkomna i Sverige tack vare sin utbildning. Men även de som stannade utanför riket hade sällan anledning att lämna svensk tjänst.

Ett problem under analysen gällde diplomaternas ekonomiska *rationale*, eftersom arkivmaterialet rymde ett otal bevarade klagomål. Kronan betalade högst oregelbundet, varken tillräckligt eller i tid. Den diplomatihistoriska forskningen har bedömt dessa klagomål som befogade och beskriver arbetet för kronan som olönsamt, både i Sverige och andra europeiska kungarikerna under denna tid. Diplomater är enligt denna idé ”a group of overworked and underpaid men who lived comfortless, penurious, tedious, occasionally dangerous lives in their country’s service and who often received meager enough rewards at the end”.⁵

Det gällde alltså att förklara varför diplomaterna tillträdde tjänsten, när det var allmänt bekant att den var underfinansierad. En närmare undersökning visade att inte en enda diplomat, trots många år av dokumenterad underfinansiering från kronans sida, hade gått i konkurs. Diplomaterna beskrev sina inkomster i övrigt med hjälp av väldigt många olika begrepp. De syftade på sociala, ekonomiska, kulturella eller symboliska inkomster eller vinster. Även om det var svårt att få ordning i alla dessa begrepp, verkar de på 1600-talet inte ha varit föremål för missförstånd. De var väldigt olika, men i sig uppenbarligen begripliga. I den för det mesta tyskspråkiga korrespondensen använde diplomaterna följande begrepp för att beskriva sin förståelse av inkomst:

Abtrag	Accidentien	Accomodement	Aufstieg	Ausgaben
Auskommen	Avancement	Avantage	Belohnung	Bezahlung
Billigkeit	Capital	Commoditas	contribuiren	demeriren
Ehre	Eigentum	Einkommen	Ergötzlichkeit	Gabe
Gebühr	Gehalt	Geld	Generosité	Geschäft
Geschenk	Gewinn	Goldene Kette	Großzügigkeit	Kosten
Kredit	Lohn	Meritieren	Mittel	Nahrung
Nutzen	Partizipation	Pension	Pfand	Pfund anlegen
Profit	Progress	Provision	Reputation	Restitution
Sakrifizieren	Satisfaktion	Schulden	Sold	Teilhabe
Traktament	Unterhalt	Verbesserung	Verdienst	Vermögen
Wohlfahrt	Wohltat			

Tabell 1: Dessa uttryck användes av diplomaterna i korrespondensen med kronan och kronans eliter.⁶ Kursiveringen följer det dåtida bruket att skilja tyska från latinska respektive franska begrepp.

Dessa begrepp tillhör ett specifikt fält som kan tillskrivas den svenska kronans funktionseliter som hade sitt centrum vid hovet. Fältets medlemmar hade skolats där och på resor utomlands. Det finns inga märkbara missförstånd emellan korrespondenterna, oavsett om de var uppväxta i Sverige eller utomlands. Alla var vana vid att beskriva sina inkomster i uttryck som hade sociala, kulturella och symboliska konnotationer. Det fanns bara en enda diplomat som klart och tydligt angav att det inte fanns någon annan anledning att tjäna en kung än profit.⁷ Denna diplomat hamnade dock i många konflikter med kronan och fick slutligen lov att lämna svensk tjänst. Han var märkligt nog också den ende diplomat som verkligen fick alla sina resterande krav på betalning tillgodosedda under sin tjänstetid.⁸

Inom ramen för min undersökning var det ändå omöjligt att hitta en specifik definition av inkomst som kunde användas som ett analytiskt begrepp. I själva verket är variationen av begrepp i korrespondensen väl-

digt förvirrande, inte minst då det är omöjligt att skönja några tydliga hierarkier begreppen emellan. Alla beskrev de en form av hövisk ekonomi som kombinerade olika former av en strikt ekonomisk inkomst med sociala och symboliska former av ersättning (adelstitel, äktenskap, beskydd).

För att kunna hantera begreppsmångfalden kan Pierre Bourdieus sociologiska teori användas om ett nära sammanhang mellan socialt, kulturellt, ekonomiskt och symboliskt kapital. Deras konkreta relationer och bytesförhållanden dem emellan bestämdes av fältet. Enligt denna modell förväntade sig 1600-talets diplomater inte bara att få betalt, även om deras kungliga kontrakt beskrev deras ersättning uttryckligen i exakta siffror. Diplomaterna tänkte på sina inkomster i olika begrepp som kunde relateras till olika former av symboliskt kapital, som kredit och ära.

Diplomaternas sociala, symboliska och finansiella kredit resulterade i en blandning av inkomster. Just blandningen var uppenbarligen avgörande, därför att både den sociala och symboliska inkomsten var viktiga för att de ekonomiska inkomsterna skulle anses legitima. Medan det var tydligt att denna kredit fungerade som förväntat – ingen av diplomaterna gick i konkurs – var det mycket svårt att hitta några spår av pengar i arkivet. De stannade antagligen utanför kronans ekonomi och därmed också utanför det tillgängliga arkivmaterialet, medan arkivet i övrigt är sprängfullt med kronans bokföring.

Tillhörigheten till fältet kronans funktionseliter uttrycktes i övrigt genom att alla beskrev sig som tjänare. Det gav uttryck för den samtida förståelsen av en position i kungens tjänst, som baserades på idéer om ett patriarkalt styre.⁹ Begreppet diplomat fanns i övrigt inte än – det är ett modernt koncept. I stället fanns det olika begrepp som beskrev deras ceremoniella status, som i sin tur var kopplad till olika grader av privilegium och lön: korrespondent, agent, resident eller envoyé. Överlag kallades de för minister.

Med hjälp av Bourdieus sociologi kan en förståelse skapas som sätter in dessa diplomater i ett tydligt perspektiv genom att lokalisera dem i en tid, där kungens patriarkala styre så småningom förvandlades till en form av modern statlighet med fasta inkomster, karriärvägar och professionaliserade tjänster. De befann sig på så sätt mellan två olika världar. Det är dock besvärande att kronans arkiv inte verkar kunna svara på frågan angående diplomaternas konkreta inkomster.

Anders Gyldenklous traktat om accidentier

Även mitt andra exempel härstammar från 1600-talets svenska funktionseliter, om olika uppfattningar om inkomst och förtjänst inom en svensk-språkig, handskriven traktat.¹⁰ Den uppvisar uppenbara spår av samtida

tyska och holländska politiska diskurser, vilket i sin tur återigen betonar det nära sambandet mellan den svenska och den tyska höviska kulturen. Det verkar inte ha varit några svårigheter att överföra dessa begrepp till ett svenskt sammanhang.

Anders Gyldenklou (1602–1665) var en förmögen kunglig sekreterare som adlades 1639. År 1654 författade han en traktat som svarade på klagomål från medlemmar av adelsståndet.¹¹ Dessa klagade över de höga ersättningar som de kungliga sekreterarna krävde för sina tjänster. Sekreterarna anklagades för att ha begärt exorbitanta och orimliga accidentier (frivilliga och oformaliserade avgifter för administrativa tjänster). Traktaten svarade genom att beskriva vilken form av ersättning de kungliga sekreterarna fick för sitt arbete inom kansliet.

Gyldenklous funderingar över legitima former av ersättning för tjänster ger en tydlig ögonblicksbild av både hans position och de problem som kronan på 1600-talet hade när det gällde att definiera krontjänarnas roll. Gyldenklou skrev traktaten när kronan var närapå bankrutt. Kronans ekonomiska svårigheter under de första åren efter trettioåriga krigets slut förvärrade de välkända problemen att betala ut den lön som kronans tjänare behövde för att upprätthålla sin adliga livsstil. Denna situation ledde till många debatter om en rättvis fördelning av kronans resurser samt om elitens sociala rörlighet. Denna diskussion pågick mestadels i form av handskrivna traktater.¹² Gyldenklous traktat hör till detta sammanhang, då den således tog upp och diskuterade ämnen och frågor om lön och ersättning som också hade varit av intresse för kronans diplomater.

Gyldenklou försvarade båda sina inkomster (den kungliga lönen och accidentierna) genom att betona att de var viktiga för att finansiera hans position som kunglig sekreterare. Denna position medförde enligt honom specifika krav på livsstil och uppträdande. För att kunna utföra sitt arbete för kronan var han därför beroende av accidentier, eftersom lönen var helt otillräcklig. För att stärka sitt argument erbjöd Gyldenklou en jämförelse mellan olika typer av inkomster. Han jämförde sitt arbete som kunglig sekreterare som tjänade sin kung med det arbete som en bonde, läkare, präst, soldat, officer och köpman utförde. Alla dessa sociala grupper ingick i Gyldenklous förståelse av ett patriarkaliskt ståndssamhälle. Alla var tvungna att uppfylla vissa funktioner eller roller för att få en rättvis inkomst – och dessa andra grupper hade tydliga och tillräckliga inkomster som delvis också härrörde från accidentier (exempelvis prästen). Enligt detta resonemang var accidentier den rättvisa frukten av Gyldenklous arbete.

Traktaten är på knappt tio sidor och innehåller tjugotre olika begrepp för att beskriva Gyldenklous idé om förtjänst/inkomst. Inte heller i Gyldenklous fall fanns det någon tydlig hierarki eller struktur i hans använd-

ning av begrepp som kan vägleda analysen. Som en konsekvens uttrycker alla dessa begrepp tillsammans en förståelse av en hövisk ekonomi. De är också användbara för att diskutera hur Gyldenklou upplevde sin position gentemot kronan.

<i>Accidentier</i>	<i>Avantage</i>	<i>Courteoisie</i>	<i>Donativum</i>
Erkännande	Förkovring	Förtjänst	Föräring
<i>Gage</i>	<i>Gratiale</i>	<i>Honorar</i>	Inkomst
Lön	Muta	Pension	<i>Recognition</i>
<i>Recompensation</i>	<i>Remuneration</i>	Salär	Skänker
Sold	<i>Taxa</i>	Vedergällning	

Tabell 2: Begrepp som Gyldenklou använder i sin traktat. Kursiveringen följer det dåtida bruket att skilja svenska från latinska respektive franska begrepp.¹³

Gyldenklou betraktade sig själv som en kunglig sekreterare, vars uppgift var att genomföra offentliga affärer för kronans räkning. Utöver det hjälpte han andra krontjänare, men då gällde det deras privata ärenden. Enligt hans egna uppgifter utfärdade han nästan alla kungliga brev på uppdrag av andra kungliga tjänare. För dessa brev förväntade han sig att få en *accidens*. Hans förståelse av lön och inkomst såg ut så här: hade hans ståndskollegor bett honom om en kunglig tjänst och han hade hjälpt dem, borde de betala för det. Dessa avgifter var en viktig del av hans inkomst, antagligen mycket viktigare än hans lön.

För att rättfärdiga denna form av avgift för tjänster införde Gyldenklou en tydlig åtskillnad mellan sina offentliga och privata uppgifter. Hans arbete för kungen var kontraktbaserad. Arbete han utförde för sina kollegors räkning var däremot inte det, och borde inte vara det heller. Dessa skrivelser var privata. Annars kunde han inte begära frivilliga gåvor eller betalningar. Som offentlig uppgift räknade Gyldenklou endast de brev som kungen utfärdade för sin egen räkning och dessutom bara om de uttryckligen inte berörde enskilda krontjänares privata intressen.

Mycket handlade alltså om en distinktion mellan det offentliga och det privata. Gyldenklou exemplifierade denna distinktion när han hävdade att han som privatperson var tvungen att hjälpa svenska officerare under deras vistelse i Stockholm i sin privata kapacitet och med sina privata medel. Han var också tvungen att med privata medel förse sig med dyra kläder för att med värdighet kunna representera den svenska kronan i offentliga sammanhang. Uppdelningen mellan hans offentliga och privata uppgifter blev ännu mera komplicerad när han definierade en del av sin verksamhet på uppdrag av utländska diplomater både som uttryckligen privat och som offentlig, även om utländska diplomater enligt dåtida föreställningar alltid representerade sina egna suveräner.

Traktatens diskussion verkar ha förvirrat även Gyldenklou själv. Därför införde han ytterligare ett resonemang. Det förefaller som att han förstod att det kontrakts- eller avgiftsbaserade arbete som han utförde som sekreterare inte utan problem kunde förenas med hans syn på den privata, frivilliga hjälp han gav andra. För att hitta ett sätt att lösa dessa motsägelser citerade Gyldenklou en handbok om sjöfartsrätten, publicerad 1652 i Greifswald, som diskuterade idén om oskrivna kontrakt, *contractus innominatus*: ”Disputatur incidenter a contractus innominati propter conventionem obligent”.¹⁴ Det gällde alltså frågan om ett oskrivet kontrakt som grundades på konvention var lika bindande som ett skriftligt avtal.

Gyldenklou jämförde idén om det oskrivna kontraktet med sin egen syn på det privata arbete han utförde åt andra. Han påpekade att detta kontrakt var lika bindande, eftersom hans kollegor ”betraktar sin ära” i och med att de betalade honom en *accidens*.¹⁵ Denna hans syn på sitt eget arbete kan förklara att Gyldenklou kallar sina ståndskollegor, som också var hans tilltänkta läsare, med ett uttryck som han mycket väl kunde ha använt om sig själv: *kavaljer*. Vad Gyldenklou hänvisade till var uppenbart: en hederskodex som definierade mycket av det sociokulturella fältet han rörde sig i, det svenska hovsamhället. Hovet omfattade alla kronans tjänstemän, vilkas ställning definierades av deras deltagande i kronans allmänna, offentliga angelägenheter. Det är däremot oklart vilken typ av tjänst denna *kavaljer* egentligen utövar för kronans del. Lika oklart är på vilket sätt en tjänst inom kronan definieras som en del av kavaljerernas privata intressen, när termen *kavaljer* syftar på en adelskultur som tillskrivs kronans offentliga funktionseriter. Det är hovet som skapar ett fält, där en kavaljer får finnas. Gyldenklou verkar ha tyckt att någon ytterligare förklaring inte var nödvändig.

Gyldenklou och Sveriges diplomater

Gyldenklou lyckades inte dra en tydlig gräns mellan de privata och de offentliga aspekterna i den tjänst han hade. Hans olika inkomstkällor var nära kopplade till krontjänsten, även den tjänst som han utförde på grundval av ett oskrivet, hedersbaserat kontrakt. Även om han försökte skilja inkomsterna och tjänsterna åt, var allt arbete han utförde helt och hållet beroende av hans position som kunglig sekreterare. I motsats till dessa höviska förhållanden har historiker i Sverige och på andra håll lyft fram legaliseringen och byråkratiseringen av det politiska systemet under 1600-talet. Och allt finns där: kontrakten, lönerna, redovisningar och fakturorna, för att inte tala om arbetsspecifikationerna. Gyldenklou måste ha varit mycket väl medveten om att hans arbete var kontraktsbaserat, med tydliga skyldigheter och en lön. I denna värld av byråkratiska normer

fanns inga gåvor eller avgifter för vissa typer av arbete. De var lagliga, alla visste om dem, men ändå hittar vi dem inte nedtecknade i kronans arkiv.¹⁶

Med andra ord, det kaos som vi finner i Gyldenklous begreppsanvändning härleder sig således inte bara från hans otydlighet. Vi hittar samma motsägelser i det sätt som det samtida kungliga arkivet redovisade kronans ekonomiska situation. Arkivmaterialet speglar inte den ekonomiska logiken som styrde kronan eller kronans tjänare. I stället följer det en idé om hur kronans ekonomi borde ha sett ut, med tanke på hur byråkratin och policydokumenten formulerade den. Arkivmaterialet presenterar således bilden av en rättvis distribution av kronans resurser. Det är det som var riksarkivets främsta uppgift. Det är just därför det är omöjligt att förstå krontjänarnas ekonomi på samma sätt som det är omöjligt med avseende på diplomaterna.

Diplomaterna tillhörde en grupp krontjänare med centrum vid hovet. Detta fält strukturerades utifrån sociala, symboliska och kulturella normer som gör det omöjligt för oss att definiera skillnader mellan offentliga och privata tjänster. Gyldenklous åtskillnad mellan sina offentliga och privata uppgifter är inte trovärdig. Han agerade uppenbarligen inte alls som en privatperson, vare sig enligt den dåtida eller den moderna förståelsen av begreppet. Han hade själv problem att förklara åtskillnaden men behövde den för att kunna argumentera för accidentiernas legitimitet. Lika udda är hans vädjan till *kavaljeren* hos sina ståndskollegor. Inget av de båda begreppen överensstämmer med hans väl definierade uppgifter som kunglig sekreterare.

Vänskap och pengar, som gavs i utbyte mot tjänster, förläningar och kunglig hjälp, var problematiska för idén om en rättvis krona. Den samtida debatten var mycket tydlig på den punkten. Det var ingenting annat än korruption, som eventuellt tolererades när förmånerna hölls inom vissa gränser.¹⁷ Det gjorde de vanligtvis inte, varför Gyldenklou uppenbarligen försökte förhindra att drottningen införde fasta avgifter för dessa tjänster. I stället indikerar det stora antalet begrepp som han använde att han hade en medvetet diffus föreställning om tjänst i samband med begreppet inkomst och krontjänst. Gyldenklou försvarade aktivt denna otydlighet och motsatte sig tanken att införa specifika regler. Han verkar ha insett att han skulle förlora inkomst om byråkratiseringen fortskred. Gyldenklou visste förmodligen att hans resonemang var oärligt och att begreppet privat hjälp för en kavaljer egentligen inte fungerade i krontjänsten – men han hade inget annat namn för sin idé om en krontjänst än kavaljeren, som representerar en helt annan uppsättning av oskrivna normer och värden än hans formella kontrakt med kronan.

Vid första anblicken är detta terminologiska kaos ett belägg på ett politiskt system som inte fungerade. Men det fungerade faktiskt utmärkt.

Om vi tillämpar Max Webers perspektiv på byråkratisk rationalitet som ett tecken på en moderniseringsprocess, blir det uppenbart att det svenska byråkratiska systemet var ett av de mest avancerade under sin tid.¹⁸ Så har svenska historiker sedan lång tid förklarat stormaktstidens framgångar.¹⁹ Sveriges militära expansion under 1600-talet är annars svår att förklara med tanke på de få resurser som ett rike med 1–1,5 miljon invånare, få städer, små eliter och dålig infrastruktur kunde tillhandahålla. Detta system förlitade sig också starkt på eliternas interna organisation, som normerades med hjälp av patron–klientförhållanden, släktskap och de kulturella koder som tillhörde en kavaljer. Inte ens det finansiella systemet var strukturerat enligt de regler som styrde hur arkiven redovisade kronans ekonomi. Det är därför man finner få spår efter diplomaternas löner i källmaterialet.

Det är alltså inte bara Gyldenklou som verkar ha varit förvirrad. Även en senare tids historiker som studerar den så kallade tidigmoderna tiden har svårigheter att hitta begrepp för att beskriva vardagen för Gyldenklou och hans kollegor. Eller snarare, deras begrepp övertygar oss inte. Gyldenklou kallade *accidentier* för föräringar, förmodligen för att markera deras oskrivna kontraktskaraktär. Få människor var i stånd att vägra att betala. Gyldenklou uppfattar en för liten gåva uttryckligen som en form av kontraktsbrott när han diskuterar en officers föräring, en pistol och tre riksdaler: ”jagh dogh aldrigh äskade nogot, utahn gaf mig dermedh till fridz”.²⁰

Gyldenklous terminologiska bekymmer matchar våra problem att hitta lämpliga begrepp. Det är därför en disciplin som begreppshistoria behövs. *Geschichtliche Grundbegriffe* följer för det mesta de begrepp som de grekiska och romerska filosoferna hade skapat och som flitigt användes på 1600-talet. Jürgen Habermas har i flera begreppshistoriska studier betonat att dessa begrepp under renässansen återigen fick en sällsynt normativ makt.²¹ Men de är likväl illa anpassade för att beskriva 1600-talets politiska system. Enligt de antika begreppen fanns det inga föräringar, vilket förmodligen är anledningen till att det finns så få belägg för dem i arkiven. Ändå är historiker inte villiga att ge upp dessa i grunden filosofiska begrepp när de beskriver ett hovsamhälle som uppenbarligen var strukturerat enligt annorlunda idéer, i synnerhet hade ett annat ekonomiskt tänkande än det som fanns i de antika slavhållarsamhällena.

Begreppskollisioner

Det vore fel att neka Gyldenklou en egen definition av krontjänsten. Långt mer produktivt verkar det vara att sätta hans förmenta otydlighet i perspektiv genom att hålla upp den som ett exempel på den gradvisa övergången från den feodala modellen för herravälde till en kontraktsbaserad

förståelse av ett förmodernt byråkratiskt tillstånd enligt Max Webers sociologi. Detta är trots allt vad historiker är vana att göra, vad de är bra på – och vad jag sökte göra i min bok om diplomater. Med hjälp av dessa analysverktyg sattes fokus på en förändring som utgick från idén om en kommande modernitet. Naturligtvis finns det sådana utvecklingar som kan skönjas i Gyldenklous traktat eller diplomaternas korrespondens. Det finns alltid en förändring som kan iakttagas. Den begreppsriktade analysen gynnar dessutom ett förändringsperspektiv, ett aktivt sökande efter brytpunkter och övergångar, då begreppsfrskjutningar hjälper oss i vår förståelse. Men i själva verket fanns det en ganska stabil form av samhälle: patriarkalt, postfeodalt och grundat på de olika ständerna och deras privilegier som strukturerade ett fält. Dess hederskodex som förknippades med en *kavaljer* är dock svår att förklara i samband med den byråkratiska statens framväxt.

I historikers resonemang uppfattas själva förekomsten av inkonsekvenser och oklarheter för det mesta som ingenting annat än en markör för en misslyckad analys eller ett system i förändring eller upplösning. Det enkla faktumet att Sverige på 1600-talet var ett ständigt föränderligt samhälle, som samtidigt tänkte i begrepp som skavt mot varandra i århundraden, är svårt att ta in i analysen. I själva verket är historiker fångna i en ”tankestil”²² som fokuserar processer och övergångar som kännetecknande för ett samhälle som vi tror under flera århundraden var på permanent väg mot moderniteten. Denna övergångsperiod namnger historiker som tidigmodernt eller förmodernt.

En sådan periodisering är dock både olämplig och till föga hjälp för att förstå det som gärna betecknas som otidsenligt – det som inte borde ha funnits samtidigt. Idéhistorikern Gunnar Eriksson ger intressanta perspektiv på det förment motsägelsefulla i den barocka vetenskapen under denna tid.²³ Historiker har länge försökt beskriva vetenskapens modernisering som en konflikt med den kristna teologins världsbild, men 1600-talets naturvetare skulle knappast ställa upp på denna beskrivning. I stället är ett tydligt fokus på förändring meningsfullt främst med avseende på historikernas behov av att sätta sin tid (moderniteten) i perspektiv, för att belysa framsteget och den förmenta entydigheten i deras egna begrepp. Detta snedvrider inte bara analysen av tidigare samhällen och deras begreppsapparat. Som en konsekvens dominerar en modern förståelse av begrepp som politik och ekonomihistorikernas analyser av det förment tidigmoderna, medan alla typer av religiösa och teologiska debatter tynar bort, eftersom de inte passar in i ett moderniseringsperspektiv. De är i bästa fall uttryck för något annat.

Detta resulterar i sin tur i att historiker tenderar att underskatta 1600-talets samtida uttryck för den sociala och gudomliga ordning så som dessa

manifestades i konst, arkitektur, musik och litteratur. Dessa kulturella fält har i olika humanistiska forskningssammanhang på ett fruktbart sätt periodiserats som barock, förutom i historia. Historikerna är ensamma om att undvika denna periodisering. På så sätt förnekar historikerna att dessa kulturella uttryck har något att tillföra förståelsen av en tid som de tvärtom anser befinner sig på god väg att bli modern. En redovisning av ett antal formuleringar i *Encyclopedia Britannica* om dessa olika former av barockkultur räcker här för att förtydliga konsekvenserna av historikernas anakronistiska periodisering.

Enligt *Encyclopedia Britannica* fanns det tre breda kulturella och intellektuella trender som hade en djupgående inverkan på den barocka konsten och musiken: motreformationen, konsolideringen av Europas absoluta monarkier och ett nytt intresse för naturen, pådrivet av en allmän breddning av människans intellektuella horisonter. Vad gäller barockens konst förklarar denna historiska bakgrund enligt uppslagsverkets författare de stilistiskt komplexa och till och med motstridiga uttrycken. Framträdande bland dem var en önskan att väcka känslomässiga tillstånd genom att tilltala sinnena, ofta på ett dramatiskt sätt. Det fanns en uppskattning av storhet, en sensuell rikedom, drama, vitalitet, rörelse, spänning och känslomässig frodighet, liksom en tendens att sudda ut skillnaderna mellan de olika konstarterna. Detta var också sant för barockmusiken, som var känd för sin storslagna, dramatiska och energiska anda och för sin stilistiska mångfald. Arkitekturen präglas av en komplexitet i den byggda miljön, en dynamisk opposition och sammanblandning av rum, vilket resulterar i en stark känsla av rörelse och, återigen, sensualitet. Även inom arkitekturen hittar vi storhet, drama och kontrast, särskilt när det gäller användningen av ljus. Barockens litteratur definieras genom att den förkroppsligar tidens motsägelser och ytterligheter, eftersom ett rikt, sofistikerat, utsmyckat hovsamhälle samexisterar med politiskt kaos och destruktiv krigföring. Sublima, ridderliga ideal och romanser sattes i utopiska landskap gentemot hovdramer besatta av våld, intriger, mord och förräderi. I tysk litteratur, liksom på andra håll, är teman livets illusoriska karaktär och möten mellan extrem världslighet och extrem religiositet.

Inte en enda av uppslagsverkets artiklar beskriver barocken som något mittemellan, en övergång, en förberedelse för att något större eller bättre ska komma. John D. Lyons inledning till en ny handbok om barocken, *The Oxford handbook of the baroque* (2019), väljer ganska snarlika beskrivningar av barockens olika kulturella uttryck, där oppositioner och konflikter är kännetecknande. Han håller däremot fast vid idén om en övergång. Han ser barocken som en 200-årig kris som utgör övergången mellan renässansen och upplysningen. Det är på ett sätt förvånande, inte minst då han verkar se ett antal återkommande konflikter som utgör

kärnan i hans barockbegrepp.²⁴ Både för *Encyclopedia Britannica* och *The Oxford handbook of the baroque* är de otaliga motsägelserna och möjligheterna de grundläggande beståndsdelarna i en historisk epok, inte uttryck för dess misslyckande. Historiker, närmast besatta av förändring, misslyckande, feodal orättvisa, korruption, förtryck av den offentliga debatten och modernitetens framväxt i dess många former, tenderar däremot att behandla sina historiska subjekt som mindre kunniga om sin egen tid än vad de själva är. Kanske är historiker verkligen så kunniga, men särskilt när det gäller den så kallade förmoderna tiden tenderar de att skjuta en hel värld av begrepp, idéer och motstridiga debatter åt sidan för att framhäva modernitetens chimär. Bredvid bristen på intresse för barocka kulturformer gäller detta särskilt för historikernas negligering av alla slags religiösa och teologiska debatter, som är grovt undervärderade till förmån för långa debatter över receptionen av grekisk och romersk filosofi. Men båda debatterna pågick samtidigt, fördes av samma personer och var ömsesidigt beroende av varandra. I grund och botten förnekar historikerna att den så kallade tidigmoderna tidens idéer och debatter har betydelse för det moderna, mer än att de övervanns. Det moderna samhället utvecklades i stället utifrån modernitetens kris.²⁵

En barockhistoriker träder fram

Sammantaget var de samhällen som vi beskriver som tidigmoderna mer än bara en station på resan till moderniteten. Det var en historisk epok med specifika kännetecken och normer, som ständigt förändrades, men som ändå var specifika i sig. Om det var upp till mig, skulle jag inte tveka att kalla denna epok för "barocken". Jag skulle gärna benämna mig själv barockhistoriker, eftersom min plats i fältet är just där.

Barockbegreppet har förstas samma problem som andra periodbeteckningar, en tydligt pejorativ klang.²⁶ Begreppet skapades i efterhand för att markera ett estetiskt framsteg, där barockens formspråk, de regelbundet citerade "oregelbundna pärlorna"²⁷ inte längre uppskattades. Men det finns inte något annat begrepp att tillgå. Begreppet har en obestämlighet och kan betyda många saker för olika ämnen, som konst, litteratur, musik, politik och historia. Det gör att barockbegreppet öppnar mitt forskningsfält för nya perspektiv som andra humanistiska ämnen erbjuder. Liknande argument finns intressant nog hos Helen Hills när hon, i *Rethinking the baroque* (2016), försvarar barockbegreppet mot konsthistorikernas användning av periodiseringen tidigmodern historia. Hon vill se barocken mer som en idé, mindre som ett fast begrepp, för att kunna diskutera barocken olika ämnen emellan. Hon tänker dock enbart på estetiska ämnen och ser ingen koppling till historievetenskapen.²⁸

Barockbegreppet kan dessutom användas för att nå en bättre förståelse av vår egen tid, en tid som sedan några årtionden tillbaka försöker periodisera sig i olika former av postmodernitet men som inte i något fall framstår som övertygande.²⁹ Den modernitet som är så självklar som slutpunkt för de så kallade tidigmoderna samhällena har i själva verket för länge sedan slutat att övertyga oss. Denna idé om moderniteten normerades av det västerländska samhällssystemet i kontrast mot andra världskulturer och samtidigt i avgränsning från vår egen historia.³⁰

Historiker behöver en bättre social, kulturell och historiografisk triangulering av sig själva. Det gäller inte minst vår egen tid, som inte anser sig vara modern längre. Ett första steg vore att historiker anammade barockbegreppet för att förstå det som ännu inte är modernt och att betona dess förmåga att beskriva en alteritet som historiker under många år definierat som ett misslyckande, som ett tecken på en övergång. I artikeln ”The baroque state” (2019) föreslår historikern Barbara Stollberg-Rilinger att ”it makes sense to transfer the category ’baroque’ from art and literature to the political realm”.³¹ Det är dock en medvetet försiktig formulering där hon tar hänsyn till att perioden diskuteras och periodiseras på väldigt olika sätt av europeiska historiker. Men det är kanske just denna osäkerhet som ska ses som en fördel då det förment tydliga begreppet tidigmodern historia inte står för mycket mer än en godtycklig periodisering utan innehåll vid sidan av att vara skådeplatsen för den moderna världens enteleki. Barockens mångfald i konstnärliga uttryck och språk, alla tvetydigheter, tvingar historiker att tänka efter ordentligt, hitta de mest lämpliga metoderna och begreppen när det gäller denna epok. Om barockens grundläggande alteritet accepteras, finns det en möjlighet att betrakta dagens så kallade modernitet med nya ögon, i dialog med andra humanister. Historiker behöver denna distans också för att inse att det moderna är ett tunt begrepp vars löften i allt mindre grad infrias.

Noter

1. I denna essä använder jag begreppet fält i dess moderna sociologiska betydelse, så som det har definierats av Pierre Bourdieu: *The logic of practice* (Cambridge, 1990).

2. Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (Stuttgart, 1972–2004), 7 volymer plus registerband.

3. Reinhart Koselleck: ”Über die Theoriebedürftigkeit der Geschichtswissenschaft” i Werner Conze (red.): *Theorie der Geschichtswissenschaft und Praxis des Geschichtsunterrichts* (Stuttgart, 1972), 10–28.

4. Mitt fokus i boken om Sveriges diplomater gällde frågan vilka intressen dessa diplomater hade och hur de lyckades tillgodose dem. Heiko Droste: *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert* (Berlin, 2006).

5. Maurice Lee: "The Jacobean diplomatic service" i *American historical review* 72 (1967), 1264–1282, cit. 1264.
6. För en mer utförlig redovisning, se Droste: *Im Dienst der Krone*.
7. Christian Habbaeus Lichtenstern till rikskansler Magnus Gabriel De la Gardie, odaterat men sannolikt 1670: "Es wehre ja nicht zu viel, wan diese 13.000 rthl. nun nach 15-jährigen diensten ein lautherer profit für mich wehren, dan worumb dienet man sonst königen?" De la Gardieska samlingen, E1427, Riksarkivet Stockholm (RA).
8. Droste: *Im Dienst der Krone*, 221.
9. Henrik Ågren: "Från kategorisering till exkludering. Förändringar i titulerandets funktioner under 1700-talet" i *Historisk tidskrift* 2019, 3–33.
10. Heiko Droste: "Rättvis lön i kronans tjänst. Anders Gyldenklous traktat om ämbetsmannaaavgifter 1654" i Leif Runefelt & Oskar Sjöström (red.): *Förmoderna offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550–1830* (Lund, 2014), 39–55.
11. Anders Gyldenklou, traktat, i manuskriptsamlingen, vol. 30, RA.
12. Nils Runeby: *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden* (Stockholm, 1962) diskuterar traktaten i samband med bestickning och gåvor, 470–476.
13. Anders Gyldenklou, traktat, manuskriptsamlingen M 30, RA. För en mera utförlig diskussion av begrepps användningen, jfr Droste: "Rättvis lön".
14. Franz Stypmann: *Tractatus de jure maritimo et nautico, completus et in lucem editus operâ Anton-Guntheri Fritziî* (Greifswald, 1652), kap. 4, 101.
15. Anders Gyldenklou, traktat, manuskriptsamlingen, vol. 30, RA, 12r.
16. Maria Cavallin: *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780* (Göteborg, 2003).
17. Niels Grüne & Simona Slanička (red.): *Korruption. Historische Annäherungen an eine Grundfigur politischer Kommunikation* (Göttingen, 2010).
18. Max Weber: *Ökonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder* (Lund, 1983–1987).
19. Anders Florén: "Nya roller, nya krav. Några drag i den svenska nationalstatens formering" i *Historisk tidskrift* 107 (1987), 505–529.
20. Anders Gyldenklou, traktat, manuskriptsamlingen, vol. 30, RA.
21. Jürgen Habermas: *The structural transformation of the public sphere. An inquiry into a category of bourgeois society* (Cambridge MA, 1989), 4. Habermas analys utgår ifrån att de klassiska begreppen hade utvecklat en "ideological template" som överlevde århundradena och som användes, fast samhällena var väldigt olika i sina sociala och ekonomiska strukturer.
22. Ludwik Fleck: *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv* (Eslöv, 1997).
23. Gunnar Eriksson: *The Atlantic vision. Olaus Rudbeck and baroque science* (Canton MA, 1994), i synnerhet kap. 5, 149–165.
24. John D. Lyons: "Introduction. The crisis of the baroque" i John D. Lyons (red.): *The Oxford handbook of the baroque* (Oxford, 2019), 1–23.
25. Jürgen Habermas: *Auch eine Geschichte der Philosophie* (Berlin, 2019), vol. 1, 41: "Nachdem die Moderne von allen Vergangenheiten Abstand genommen hat, wird in diesen zeitdiagnostisch gehaltvollen Theorien des 20. Jahrhunderts die Erneuerung von versiegten Quellen – sei es der religiösen, der römisch-griechischen oder der mythischen Vergangenheit – nicht mehr in der Art einer 'Renaissance' vorgestellt, sondern als ein aus der Krise der Moderne selbst aufbrechendes Heil. Die Moderne ist die Krise."

26. Det betonas t.ex. av Helen Hills i hennes ”Introduction. Rethinking the baroque” i Helen Hills (red.): *Rethinking the baroque* (New York, 2016), där hon kallar barockbegreppet för ”steeped in negative connotations”, 3.

27. Ordet barock härleds från ett portugisiskt uttryck, *barroco*, som betecknar oregelbundna sneda pärlor.

28. Hills: ”Introduction”, 3–5.

29. Wolfgang Hasberg: ”Historische Bildung nach der Postmoderne” i *Archiv für Kulturgeschichte* 97 (2015), 177–201.

30. Habermas, *Auch eine Geschichte der Philosophie*, 105–106.

31. Barbara Stollberg-Rilinger: ”The Baroque State” i Lyons (red.): *The Oxford handbook of the baroque*, 825–841, cit. 841.

Abstract

A baroque historian's confession: reflections on the baroque economy. Heiko Droste, PhD in history, professor of urban history, Department of history, Stockholm University, heiko.droste@historia.su.se

The understanding of early modern terminology is often complicated due to problems of translation as well as changes in the usage of words over the past centuries. Another issue is that the use of these terms in historical analysis inevitably refers to the historian's contemporary understanding of his or her own time, where these terms still exist. The article exemplifies this problem with the help of a reflection upon two cases where questions concerning the analysis of economic terms in seventeenth-century Sweden surfaced and modern terminology was not adequate: the first case concerns early modern Swedish diplomacy, and the second concerns Anders Gyldenklou's treatise on official charges from 1654. Contrary to standard use in historical research, I propose that the problems emerged are neither examples of historical inaccuracies nor indicative of a period of transition. Ambiguities and contradictions in the sources are not markers for inexactness or failure, instead they emphasize our difficulties with handling constantly changing words. As a consequence, the historian needs to rethink his or her supposed modernity, and search for new and more applicable terms, such as in this case, baroque economy.

Keywords: baroque, history of concepts, economic history, Anders Gyldenklou, seventeenth-century Swedish state, early modern diplomacy